

Koulutuksen syrjäpolkuja

Hannu Syväoja

Annukka Jauhiainen: *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C osa 187. Turku 2002.*

Juha Valta: *Ongelmaoppilaat Oulun kansakoulussa vuosina 1874–1974. Acta Universitatis Ouluensis. E 54. Oulu 2003.*

“Mikä se kansalaiskoulu muuten oli?” Tätä Annukka Jauhiainen sanoo nuorempien kollegoittensa kyselleen häneltä useasti. Ei ihme, sillä esimerkiksi sotienjälkeisessä peruskoulu-keskustelussa koululla tarkoitettiin yleensä vain oppikoulu! Tosin Jauhiainen itsekin hämärtää asiaa puhumalla väitöskirjassaan (s. 11) kansalaiskoulusta ja jatko-opetuksesta ikään kuin ne olisivat synonyymejä. Sitä ne olivat vasta vuoden 1957 kansakoululain tultua voimaan. Sana ‘kansalaiskoulu’ kyllä vilahtaa jo 1900-luvun alun joissakin visioissa, mutta ainakaan vanhoissa kansakoulukäsikirjoissa käsitettä ei mainita.

Sääty- ja luokkakajoon perustuva koulujen jaotelu pohjautuu vuoden 1866 kansakouluasetukseen ja oppikoulujärjestykseen vuodelta 1872. Viimeksi sanottu pysyi lukion osalta voimassa 1980-luvulle asti. Oppikoulusta tuli keskiluokan koulutusväylä. Kansakoulun tarkoitus oli korvata siihenastinen kirkollinen alkeisopetus sekä antaa sivistyspohjaa tuleville ruumiillisen työn tekijöille. Kansakoulun alaluokat hyväksyttiin periaatteessa oppikoulun pohjaksi, mutta kaupungeissa perusta luotiin usein valmistavassa koulussa. Pohjakoulukysymys oli suuri poliittinen kiistanaihe. Se ratkaistiin vasta 1950-luvulla.

Määräys jatko-opetuksesta oli vuoden 1866 asetuksessa (125§), mutta vasta 1893 senaatti antoi viralliset ohjeet sen järjestämisestä. Senkin jälkeen jatko-opetus oli pikemminkin satunnais- ta. Ennen oppivelvollisuuslakia kansakouluakin käytiin laiskanlaisesti ja monet keskeyttivät senkin joitakin alkeita opittuaan, joten jatko-opetukseen järjestämistä pidettiin jopa hulluutena.

Jatko-opetuksen tarkoituksena oli kansalais- sivistyksen antaminen ja pohjan luominen am-

mattiin valmistumiselle. Ihanteellinen käsityksen vaikutuksesta oli Mikael Soininella: siinä voitaisiin keskittyä luonteenkasvatukseen ja sivistysedellytysten hankkimiseen niille 90 %:lle, jotka jäivät ilman oppi- tai ammattikoulusivistystä. Yleensäkin jatko-opetukseen asetettiin suuria odotuksia, mutta käytännössä siitä tuli kansakoululle raskas taakka. Selkeät suunnitelmat viipyivät eikä oppikirjojakaan aluksi ollut. Se ei valmistanut oppilasta mihinkään. Innostus säilyi vireiden opettajien asianharrastuksen varassa.

Jatko-opetusta oli jonkin verran toteutettu jo 1890-luvulta alkaen, jolloin suurimmissa kaupungeissa perustettiin erityisiä jatkokouluja, mm. Helsinkiin 1882, Tampereelle 1894 ja Turkuun 1896. Yleisesti jatko-opetus lähti käyntiin vasta oppivelvollisuuslain myötä. Maalaiskunnissa siihen riitti 100 tunnin mittainen iltakurssiopetus, kaupungeissa, kaupaloissa ja taajaväkisissä yhdyskunnissa sen tuli olla päiväkoulu. Oppivelvollisuuslain raskaassa täytäntöönpanovaiheessa annettiin vapauksia jatko-opetuksen järjestämisestä.

Useimmin iltapuoleen sijoitetuilla opetus-tunneilla väsähtänyt opettaja kohtasi haluttoman oppilaan. Heikko palkkio ei ollut omiaan innostamaan opettajaa lisätöyöhön. Monet keskeyttivät koulunkäynnin kuudennen luokan jälkeen etenkin neljäkymmentäluvulla, kun lapsia ja nuoria pidettiin töissä, vaikka oppivelvollisuuslaki määräsi jatko-opetuksen pakolliseksi. Siksi mentiin pakotuslinjalle muuttamalla kansakoulun järjestysmuotoasetusta 1943 niin, että päästötodistuksen sai vasta hyväksyttävästi suoritetun jatko-opetuksen jälkeen. Kaupungeissa ja taajamissa jatko-opetuksen vaihtoehtona oli ammattikoulutus. Jatkokoulun kehittämisestä ammatilliseen suuntaan ammatikoulut eivät aina olleet hyvillään, sillä ne katsoivat, että oli tultu heidän reviirilleen.

Itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä nousivat tärkeiksi lahjakkuusreservien mobilisoiminen ja koulutuksellisen oikeudenmukaisuus. Sodan viivyttivät uudistuksia, mutta niiden jälkeen edettiin askele askeleelta. Mm. perustettiin maksuttomia kunnallisia keskikouluja. Tuntuvan kohennuksen toivat kansalaiskoulut. Niiden opetus järjestettiin paikkakunnan olojen mukaiseksi. Pajatöitä, ”rättikässyä” ja kotitaloutta oli riittämiin! Koulunuudistuksessa peruskoulun yläaste oli luontevasti muodostettavissa keskikoulusta ja kansalaiskoulusta. Uudistuksen aikoihin jako teoreettiseen ja käytännölliseen oli menettämässä merkitystään. Tulevaisuudessa uskottiin käytännön työn vaa-

titivan yhä enenevässä määrin teoreettisia valmiuksia. Ruvettiin puhumaan ’tietotaidosta’. Peruskoulu suunnattiin tämän mukaisesti.

Kansakoulupolitiikan kestäväenä kiistanaiheena jatko-opetus säilyi 1940-luvulle asti. Keskustelussa peilautuivat dualistiset näkökulmat, joita ei kansalaiskoulumuodon tulokaan täysin poistanut. Kiisteltiin kolmesta asiasta. Tulisiko jatko-opetuksen olla yleisesti sivistävää vai ammattiopetukseen tähtäävää? Oliko keskeistä ei vielä työiässä olevien heikosti oppivien varjeleminen joutilaisuuden vaaroilta (varastointiajattelu) vai heidän opiskeluedellytystensä parantaminen ylempää jatkokoulutusta varten? Ja tulisiko käytännöllisesti lahjakkaita (ja teoreettisesti heikkokykäisiä) kouluttaa erillisesti vai pitää koko ikäluokka melko pitkään yhdessä? Viimeksi mainittu merkitsi oikeastaan rinnakkaiskoulutuksen ja yhtenäiskoulutuksen vastakkaisasettelua. Jauhiaisen esitys rakentuu näiden jännitteiden välille. Käytännöllisenä tyyppiesimerkkinä toimii tekijän kotikaupungin Turun jatko-opetus.

Jatko-opetus koettiin joko suurena nuorisokoulutusvisiona tai välttämättömänä pahana. Huoli sen järkevästä järjestämisestä synnytti valtaisan määrän paperia: komiteanmietintöjä, erilaisten koulukokousten pöytäkirjoja, artikkeleita ja keskustelupuheenvuoroja kansakoulualan lehdissä. Viimeksi sanottuja Jauhiainen on käyttänyt keskeisimpänä lähdeaineistonaan. Perinteisen historiantutkimuksen kannalta katsoen varsinaisia asiakirjalähteitä tutkimuksessa on vähänlaisesti; lehdet luokiteltiin ennen ’toisen käden’ lähteiksi. Lehtipainotteinen lähteistö tuntuu kyllä sopivan tekijän näkökulmaan. Melko usein ilmestyvinä alan lehdistö antaa kunkin hetkisen ajankuvan; toimii eräänlaisena ’sykemittarina’ Lehteen on voinut kirjoittaa jokainen asiasta kiinnostunut; komiteoiden mietintöihin ja koulukokousten pöytäkirjoihin on merkitty harvojen ja valittujen käsityksiä.

Annukka Jauhiainen on selvittänyt tätä melkoisen sekavaa vyyhtiä mielestäni taitavasti – ja ilman räikeästi esille työntyvää yhteiskuntaideologista painolastia. Teos on tähänastisista perusteellisin esitys Suomen kansakoulun jatko-opetuksesta. Se on hyvää pohjatyötä tulevaisuudessa mahdollisesti kirjoitettavalle kansakoulun laajalle historialle.

Ongelmaoppilaat

Kansakoulun oppilaissa oli alusta alkaen sellaisiakin, jotka "eivät olleet varustetut yhtä runsailla luonnonlahjoilla kuin normaalit lapset". Vanhemmat eivät juuri olleet halukkaita panemaan tällaisia lapsia kouluun "opettajien ja oppilaiden pilkattaviksi". Jotkut vanhemmat uskoivat kuitenkin koulunkäynnistä olevan hyötyä heikosti kehittyvälle lapselleen. Cygnaeuksen mielestä tällaiset lapset sopivat tavalliseen kansakoulu- luokkaan, mutta käytäntö osoitti pian, että he hidastivat luokan edistymistä. Suuriin kaupunkiin ruvettiin 1890-luvulla muodostamaan "erotusluokkia"; nimi muuttui myöhemmin apukouluksi. Omia erotusluokkia (myöh. tarkkailuluokkia) perustettiin myös pahantapaisten oppilaiden opettamiseen. Tällainen toiminta tehostui ja järjestelmällistyi vasta 1940-luvulta alkaen kasvatusneuvoloiden tullessa mukaan.

Väitöskirjansa alussa Juha Valta huomauttaa, että kansakoulusta kirjoitetuissa laajoissa historiateoksissa ongelmaoppilaiden kasvatuksen käsittely on jäänyt vähäiseksi. Hänen tutkimuksensa kohteena on sadan vuoden aikana pikkukaupungista suurehkoksi keskukseksi paisunut Oulu. Valinta on onnistunut kahdesta syystä. Ensinnäkin voidaan osoittaa, miten voimakas kaupungistuminen vaikuttaa kasvatusongelmien syntymiseen ja määrään. Toiseksi on mahdollista vertailla Oulua maan muihin suuriin kaupunkeihin. Tutkimus on päänavaaja kasvatushistorian sektorille.

Tulokset eivät kuitenkaan yllätä. Toisaalta, eihän tutkimustuloksen arvo määräydy yllättävistä paljastuksista. Kouluongelmat näyttävät olleen samanlaisia sukupolvesta toiseen; muutokset ovat vähäisiä, huomauttaa tekijä. Silti väitöskirjan ilmestyttyä ihmeteltiin: ongelmaoppilaita on siis ollut ennenkin! Tavallisen ihmisen historiankuva on stereotyyppinen.

Koululaisten ongelmien syitä on vatvottu vuosikymmenestä toiseen. Yleisyyksi on todettu teollistumisen ja kaupungistumisen muuttama elämäntyyli. Kun vanhemmat käyvät työssä ja heillä on kodin ulkopuolisia menemisiä runsaasti, lapset saavat olla paljon omissa oloissaan. Syitä ovat myös köyhyys, työttömyys, avioerot ja alkoholi. Vilkastuva kaupallisuus lisäsi houkutuksia varasteluun ja kaupungilla lorvailuun.

Mitä ongelmia aiheuttavia erityispiirteitä Oulun kansakoululaitoksessa sitten oli? Perussyy oli kaupungin nopean kasvun ja kansakoululaitoksen kehittämisen eritahtisuus: vii-

meksi mainittu laahasi monta metriä perässä Tosin koulutilojen puute oli ongelma muissakin suurissa kaupungeissa, mutta Oulussa se tuntuu olleen jatkuva ja vaikeimmasta päästä. Hylätyt kasarmi- ja kunnalliskotitilat eivät voineet käydä viihtyisästä opiskeluympäristöstä, mikä olisi tärkeää kouluhäiriöiden ehkäisemisessä. Suuren huomion Vallan tutkimuksessa saa kaupungin kansakoululaitoksen ja Pohjolan poikakodin yhteistyö. Ennen tarkkailuluokkia Muhoksella sijaitsevaan laitokseen siirrettiin ne, joita ei saatu järjestykseen koulusäädösten sallimilla toimenpiteillä. Oulun tytöt käyttäytyivät odotetun sukupuoliroolinsa mukaisesti: pahat pojat, kiltit tytöt. Kuusikymmentäluvulla ongelmallisuutta alkoi esiintyä koulutyttöjenkin käytöksessä.

Tunnollisen historiantutkijan tavoin Juha Valta on käyttänyt edustavaa monipuolista lähteistöä. Paikalliseen ilmiöön keskittyminen on tietenkin helpottanut tutkimista. Pieniä virheellisyyksiä on taustaesityksessä Suomen kansakoululaitoksesta. Esitystä olisi voinut hioa hieman enemmän. Tekstiin on jäänyt toistoja (esimerkiksi maininnat vuoroluvusta s. 165-166). Tiivistelmä on sananmukaisesti tiivis asiasta toiseen nopeasti hyppivässä huohottavuudessaan. Tosin sen lukemisella voi korvata koko teoksen lukemisen. Väitöskirjan loppuunsaattamisessa on usein kiire, joten tyylillinen hionta pakkaa jäämään; tässä tekijän läheisen omaisen äkkikuolema sattui teoksen viimeistelyvaiheeseen

Kansakoulukaan ei taannut alueiden keskeistä tasa-arvoa. Alusta asti kaupunkien lapsilla oli tietynlainen oppivelvollisuus; maaseudulle se tuli vasta 1921. Maan niukat resurssit eivät antaneet myöten järjestää lyhyessä ajassa yhtä laajaa kansakoulua syrjäseutujen lapsille kuin heidän kaupunkilaisserkuilleen. Vaikka jatko-opetukseen sisällytettävä ammattiopetus olikin asialistalla vuosikymmenestä toiseen, oli maaseudulla tyydyttävä teoreettisluontoiseen opetukseen. Sekin jäi usein kansakoulukurssin kertaukseksi, mikä ei saanut oppilaita innostumaan. Vasta peruskoulu on taannut samanpituaisen koulutuksen kaikkialla. Nyt valitellaan koulujen tasoeroja.

Jauhiaisen tutkimuksen painopiste on työläisnuorison opintiessä. Toki maaseudun koululuokan iltahämmärisissä työläislapsen rinnalla istui myös maanviljelijän jälkikasvu. Tutkimuksensa lopussa tekijä pohtii jatko-opetuksen matalaa statusta. Sen varaan jääneet leimattiin helposti "epäonnistuneiksi". Itseäni en pidä epäon-

nistuneena, vaikka peruskoulutukseni päättyi 300 tunnin jatko-opetukseen; jatko-opintoihin pääsemistä se viivytti kyllä. Yleensä 'jatkislaiset' sijoittuivat hyvin työelämään. Ja Pohjolan poikakodin käyneetkin selvisivät – olosuhteet huomioon ottaen – tyydyttävästi.

Kirjoittaja on tamperelainen filosofian tohtori, jonka teos "Kansakoulu – suomalaisten kasvattaja" ilmestyy lähiaikoina.